

'כתאב אלנתף' והשלמת תורת הדקדוק

של יהודה חיוג'

נאסר בסל

מארבעת ספריו של יהודה חיוג',¹ 'כתאב אלנתף' הוא ספרו האחרון. זהו ספר פרשנות, פילולוגית בעיקרה, לשמונת ספרי הנביאים, והוא בנוי לפי סדר המקראות. החיבור לא זכה לתרגום עברי, והוא ענייננו במאמר זה.

הראשון שנתן דעתו לחיבור זה² הוא נויבאואר.³ א"א הרכבי גילה קטעים בספריית ס"ט פטרבורג, הודיע על כך בקצרה,⁴ ואחר-כך הדפיס את מה שמצא מהקדמת המחבר.⁵ פ' קוקובצוב⁶ פרסם בשנת 1916 את כל הקטעים שמצא בספריית סנקט פטרבורג בלוויית מונוגראפיה ברוסית. קטעים מספריית קמבריג' פרסם נ' אלוני⁷ ואלו כוללים את ההקדמה, קטע מתחילת ספר יהושע ודף נוסף, שבו פירושים לספר שופטים. בנוסף לאלו ליקט ש' אברמסון את המובאות מדברי חיוג', שמביא הפרשן ר' יצחק בן שמואל הספרדי (סוף המאה הי"א - תחילת המאה הי"ב). בפירושו לשמואל ב',⁸

נראה שחיוג' לא זכה להשלים את החיבור. את זאת למדים אנו מן העובדה, שבכתב-היד שההדיר קוקובצוב, יש פסוקים, שחיוג' רשמם מבלי שהספיק להעיר

1 כתאב אלאפעאל דואת חרוף אללין (= ספר הפעלים בעלי אותיות הנוח), כתאב אלאפעאל דואת אלמתלין (= ספר הפעלים בעלי שתי [האותיות] הרומות) (ראה לי"מ), כתאב אלנתף (= ספר הליקוטים) (ראה נתף), כתאב אלנתקיט (= ספר הניקוד) (ראה תנקיט).

2 ראה דברי יסרוב, לי"מ, עמ' XVI.

3 A. Neubauer, 'Notice sur la lexicographie hébraïque', *JA*, 20 (1862), p. 222

4 *REJ*, 31 (1895), p. 288

5 *ZfHB*, 5 (1901), p. 95

6 ראה נתף.

7 ראה קרחה.

8 ראה אברמסון, נתף.

עליהם.⁹ ריב"ג, שהמשיך את דרכו של חיוג' ושביקר את כתביו, אינו מזכיר את 'כתאב אלנתף'. הוא משיג על חיוג' שלא עמד על עניינים מסוימים, בעוד שחיוג' דן בהם ב'כתאב אלנתף', כך למשל: נָמַר (יר' מח, יא),¹⁰ יִסֹּר (תה' קיח, יח),¹¹ הִסְתָּה (מל"א כא, כה).¹² מכאן ניתן להסיק שריב"ג לא הכיר את החיבור.¹³

שם החיבור

למלת 'אלנתף' יש שתי אפשרויות קריאה: (א) אֲלֻנְתָּף¹⁴ - ריבוי של נֻתְּף (= מעט, משהו, קצת) מן השורש נִתַּף (= מרט שער או נוצות).¹⁵ השם נֻתְּף, אֲלֻנְתָּף היה שכיח כשם לחיבורים ערביים¹⁶ או לפרקים¹⁷ בתוך חיבורים גדולים, שכללו ליקוטים וקטעים בנושאים כלשהם. (ב) אֲלֻנְתָּף - צורת מקור של הפועל נִתַּף (= מרט) כלומר, 'מריטה':¹⁸ קריאה זו מתאימה לשם 'קרחח', שמוזכר אצל ראב"ע¹⁹ כאחד מספרי חיוג', ושהועתק בידי סופרים בטעות גם כ'קרחח'.

9. ראה, למשל, ישעיה ב, ט (נתף, עמ' 3), והשווה אשתור, א, עמ' 309, הערה 44.
10. נתף, עמ' 36; ריב"ג, 'כתאב אלמסתלח' (דרנבורג, עמ' 20).
11. נתף, עמ' 42; ריב"ג, רסאלה אלתקריב ואלתסהיל (דרנבורג, עמ' 310, שו' 10-311, שו' 7).
12. לי"מ, עמ' 109, 5-7; נתף, עמ' 11; ריב"ג, כתאב אלמסתלח (דרנבורג, עמ' 94-95).
13. למסקנה זו הגיע גם אברמסון, נתף 229-230, ולדעתו, 'כתאב אלנתף' נערך לאחר מותם של חיוג' וריב"ג.
14. כך קוראים, למשל, יסטרוב (לי"מ, עמ' XVIII); קוקובצוב (נתף, עמ' 1) ופוזנסקי.
15. על משמעות זו ראה, למשל, הערך נִתַּף במילון לסאן אלערב.
16. כבר הזכיר קוקובצוב (נתף II, עמ' XV והערה 1 שם) כמה חיבורים בערבית המורכבים מקטעים ומליקוטים והנושאים את השם נֻתְּף או אֲלֻנְתָּף על חיבורים אלה ועל חיבורים ערביים אחרים, הנושאים את אותו השם, ראה: חאגי ח'ליפה *כתאב כשף الظنون عن اسامي الكتب والفنون*, *يالتقايا - الكليسي* איסטנבול 1914, II, עמ' 1925 (המחבר חי בתורכיה במאה הי"ז).
17. אחמד בן מחמד בן עבד רבה (ספרד, המאות התשיעית והעשירית), מביא, למשל, בספרו *العقد الفريد* (מהדורה שנייה, קהיר 1940, כרך ו, עמ' 271-274), סרף שנקרא *نتف من الطب* (= ליקוטים בענייני רפואה).
18. לפי לסאן אלערב (בערך *نتف*, IX, עמ' 323 א), *أَلْتُنْف*-*نزع الشعر وما أشبهه* (= מריטת השער והדומה לו).
19. מאוניים ב ע"א.

וכקריאה'.²⁰ מסתבר, שלאביע הגיעה הקריאה *النتف*, או שכך הוא עצמו קרא? נראה לנו שהקריאה המקובלת *النتف* עדיפה, וזאת משלושה טעמים: (1) משמעות השם, שהיא 'ליקוטים, מריטות', מתאימה למבנה הספר (ראה להלן). (2) הימצאות חיבורים ערביים, שמתאימים בשםם ובמבנם לספר זה (ראה הערה 16). (3) בהקדמתו לספר אומר חיוג' (נתף 3, 2): גמעת פי היא אלכתאב נתפא מן כלאם אלעבראניין... אכדתהא... ואגרייתהא... (= קיבצתי בספר זה ליקוטים מדברי העבריים... שלקחתים... והנהגתים...). מכללי ההתאם הדקדוקי בערבית למדים אנו, שהכוונה היא לשם *נתף*, בהיותו צורת ריבוי שההתאם אליה הוא כאל צורת נקבה.

המבנה והתוכן

עד לפרסום הקטעים של 'כתאב אלנתף' בשנת 1916 בידי קוקובצוב היו החוקרים שרויים במבוכה בנוגע לאופי הספר, למבנהו ולתוכנו. דרנבורג (עמ' IX-X, הערה 4) שיער, שספר זה עוסק בפילוסופיה ובתיאולוגיה, וזאת על סמך פירוש פילוסופי. שמביא ראביע בשם חיוג' לתהלים קב, כו-כו.²¹ אולם דרנבורג עצמו²² שיער אחר-כך, שהחיבור כולל פירושים למקרא.

בהקדמתו לספר²³ מציין חיוג', שהוא אסף ליקוטים למלים עבריות מספרי הנביאים בלבד. הספר מחולק לשמונה חלקים, ומסודר לפי סדר המקראות. לדבריו, הוא פסח על התיבות המובנות להדיוטות וכל שכן למומחים, ועל כן הוא מתעלם מתיבות, שנדונו בחיבורי הקודמים, או מסתפק בדיון קצר בהן. מהקדמה זו ניתן ללמוד, שחיוג' התכוון לדון בתיבות, שנראו בעיניו מוקשות,

20. בבדיקה שערכנו בשישה עשר כתבי יד של ספר מאזניים, שצילומיהם מצויים במכון לתצלום כתבי יד העבריים שעל יד בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי (= מתכ"י) בירושלים, מצאנו, שבשנים עשר מהם הנוסח הוא 'הקרה, הקורחה' (למשל, כ"י פריס Heb. 1221/7, דף ב' ע"ב, שו' 5); בשניים מהם הנוסח הוא 'הקריאה' (למשל, כ"י אוקספורד - בודלי [Opp. 2566/3 Add. 4° 184], דף ג' ע"א, שו' 21) ובאחד מהם הנוסח הוא 'הרקחה' (כ"י פרמה 3487, פירו 30, דף ה' ע"ב, שו' 14).

21. לפני פרסום קוקובצוב הפריך מ' יסטרוב ('Abu Zakarijjâ Jahjâ ben Dawûd', ZAW, 5) M. Peritz, 'Ein (השווה) הוא של דרנבורג (1885), pp. 193-221 Bruchstück aus J'hûdah Hajjûg's arabischen Werke..', ZAW, 13 (1893) p. 174.

22. J. Derenbourg, 'Observations sur le même sujet', REJ, 19 (1889), p. 311.

23. נתף, עמ' 3; קרה, עמ' 96.

כהשלמה לספריו הקודמים. אולם בדיקת החומר מעלה, ש'כתאב אלנתף' כולל הן חזרות על דברים פשוטים שנדונו בל"מ,²⁴ והן חידושים שלא הזדמנו בספריו הדקדוקיים, בין שהם פירושים דקדוקיים ובין שאינם דקדוקיים. פעמים אף נמצא שחיוג' מזכיר ב'כתאב אלנתף' הסברים נוספים שלעיתים סותרים את הסבריו בל"מ.²⁵ להלן הפירוט:

1. פירושים לא־דקדוקיים

פירושים לא דקדוקיים אינם מופיעים מטבע הדברים בספרי הדקדוק והם, אם כן, חידוש של 'כתאב אלנתף'.

א. 'ועביו טפח' (מל"א ז, כו) (נתף, עמ' 4)

חיוג' מתרגם חלק מהפסוק לערבית ומפרש: יעני אן גלטה כאן מתל מקדאר קבצא וחא[שית]תה כצנעה אלכאס (= פירושו שעוביו [של הים] היה כגודל אגרוף קפוף ושוליו כמעשה [שפת] הכוס). אחר־כך הוא מוסיף ואומר על 'הים': מתפרע מורד ויחתמל כילה אלפי מטר (= מסתעף פורח ומידתו משוערת באלפים [יחידות] נוזל).

בהמשך בא דיון במידת הבת: ב'מחויק בתים שלשת אלפים' (דה"ב ד ה) הבת היא מידה לחומר היבש (= מן אליאבס), וב'אלפים בת יכיל' (מל"א ז, כו) היא מידה לנוזל (= מן אלרגר[י]ג).

ב. 'יען כי מאס העם הזה את מי השילוח' (יש, ח, ו) (נתף, עמ' 17) - הכוונה ב'העם הזה' היא לעם ישראל, וב'מי השילוח' הכוונה ליבני יהודה', הדומים להם בחולשתם (= פי אלצעף [וא]לאס[ת]צעאף), כפי שאחרים נדמו לימי הנהר העצומים והרבים' (יש, ח, ח) בעצמתם.

ג. 'המבלעדי אנשינו עשינו לה כונים' (יר' מד, יט) (נתף, עמ' 34) - חיוג' מתרגם, שהנשים הכופרות והאלמנות אומרות: 'אמן דון רגאלנא וגמענא כנא נעבד אלאותאן' (= המבלעדי בעלינו והיותנו יחד (עמהם) עבדנו אלילים). ואחר־כך הוא מפרש את תרגומו: 'אי וקת כנא נעבד אלאותאן כאן רגאלנא מענא ומן וקת לם נעבדהא פקדנאהם ואתי עליהם אלסיף ואלגוע כמה קאל ומן אז חדלנו לקטר וגו' (= כלומר, בזמן שעבדנו אלילים, היו בעלינו אתנו, ומומן שלא עבדנו אותם חסרו לנו, ופקדו אותם החרב והרעב כאמרו: ומן אז חדלנו לקטר [יר' מד, יח]).

24. למשל, נתף, עמ' 5, שורה 1; עמ' 11, שורה 16.

25. דיונים קודמים ראה אצל פווננסקי; אברמסון, נתף.

2. פירושים דקדוקיים

2.1 חזרה על הסברים שבאו בספריו הקודמים²⁶

אגב דיונו יש שחיוג' מזכיר במפורש, שבל"מ הוא דן בתיבה הנדונה, למשל:

א. שאַסְיָהּ (יד' ל, טז) – אליף במקום וי"ו (שׁוּסְיָהּ): וכבר מיציתי את העניין הזה בחיבור אותיות הנוח (- וקד אשבעת היא אלכאב פי תאליף חרוף אללין; - ל"מ, עמ' 17; נתף, עמ' 30).

ב. וְיַהֲתֵל (מ"א יח, כז) – דגושה על פי ההיקש, ומאותו השורש יש צורות כגון הַתְלָתָּה (שופ' טז, י), שהן אינן דגושות, למרות שעה"פ (= התי"ו) אינה אחד העיצורים האהע"ר; וכבר ביארתי זאת בתחילת ספר אותיות הנוח (= וקד שרחת דלק פי צדר תאליף חרוף אללין; ל"מ, עמ' 22; נתף, עמ' 8).

ג. וְהַתְמַתִּי (יר' מט, לז) – הה"א מנוקדת בפתח (במקום בחיריק או בסגול) בגלל החי"ת שאחריה; וכבר דיברתי על המלה הזאת בחיבור הפעלים בעלי שתי (האותיות) הזהות (- וקד [ת]כלמת פי הדיה אלכלמא פי תאליף אלספעאל דואת אלמלתלין; ל"מ, עמ' 246; נתף, עמ' 39).

אולם פעמים נצמא שחיוג' חוזר על דיונים קודמים בל"מ מבלי לרמוז לכך במפורש, למשל:

א. נחות אליף המדבר בצורות העתיד של בניין פיעל - וְאַעֲנֶה (מל"א יא, לט ועוד) (ל"מ, עמ' 34; נתף, עמ' 4).

ב. הירמות נו"ן הנפעל לפה"פ בומן עתיד: וְיִנְצֹץ (מל"א יב, ו ועוד) (ל"מ, עמ' 39; נתף, עמ' 5).

ג. השמטת לה"פ ה"א בבניין פיעל: חַל (= חֶלֶה) (מל"א יג, ו) (ל"מ, עמ' 171; נתף, עמ' 6).

2.2 פירוט הסברים שבאו בספריו הקודמים

יש שחיוג' דן ב'כתאב אלנתף' בתיבות שהוזכרו בל"מ באופן סתמי או שהוא מוסיף פרטים להסבר, למשל:

א. וְשִׁיְתָם (יח' מה, יג).

חיוג' מביא תיבה זו בערך 'ששה' (ל"מ, עמ' 217) וב'כתאב אלנתף' (עמ' 204) הוא מתחיל את הפירוש במלת 'מן', ואחר-כך יש חסר בכתב-היד, ונראה שיש לשחזר 'מן ששה'. חיוג' מוסיף כאן שאין לפועל הזה גיזרון בעניינו (- ומא לה אשתקאק פני מע[נא]ה), כלומר, משורש זה גזורות צורות אחרות, אבל משמען אינו כמשמע תיבה.

ו.

26. דוגמאות נוספות ודיון מפורט יותר, ראה אצל אברמסון, נתף 203-235.

ב. סַבַּב (שמ"ב יד, כ)

תיבה זו מובאת בערך 'סבב' (ל"מ, עמ' 255) ושם מצוין, שהיא מן הבנין הכבד (= פיעל). ב'כתאב אלנתף' (אברמסון, עמ' 31) מציין חיוג' שהיא צורת מקור מזורה נדירה, שלא הוזכרה בספר 'בעלי הכפל' בפרק הדין בגזרת 'סבב' (= הדא מצדר גריב נאדר לם נדכרה פי דואת אלמתלין פי באב בניה סבב)

ג. שְׁרָךְ (יח טו, ד)

תיבה זו מובאת בערך 'שרר' (ל"מ, עמ' 269) ולצדה התיבה 'שְׁרָךְ' (שה"ש ז, ג). ב'כתאב אלנתף' (עמ' 52) מציין חיוג', שהרי"ש של 'שְׁרָךְ' דגושה, משום שהיא במקום שתי רי"שין²⁷ (= לאנהא מקאם ראיין).

2.3. הסבר נוסף על ההסבר שבספריו הקודמים

יש שנמצא ב'כתאב אלנתף' תוספת הסבר אחר על הנאמר לפני כן, כגון:

א. וַנְּשִׂים (במ' כא, ל), וַיִּשִׂים (יר' מט, כ)

ל"מ, שורש אש"ם: 'ייתכן ששורשן הוא אש"ם, והן מהבניין הכבד' (= הפעיל). צורות היסוד הן, לדעת חיוג', *וַנְּשִׂים, *וַיִּשִׂים.

נתף, עמ' 38: חיוג' חוזר בשם 'יש אומרים' על הדברים שנאמרו בל"מ ומוסיף הסבר, שלפיו השורש הוא, כנראה, 'נשם': 'וקד ימכן אן יכוון ישים ונשים מן אצל אכר סאלם אד לם יגינא מתלהמא מן אלאפעאל אלתי פאוהא אלף' (= וייתכן שצורות) וַיִּשִׂים (יר' מט, כ), וַנְּשִׂים (במ' כא ל) הן משורש אחר, 'שלם', שהרי לא הגיעו אלינו (צורות) כמותן בפעלים אשר פ"א הפועל שלהם אלף). כוונת חיוג' בפועל 'שלם' לפעלים, שאינם כוללים אחת מאותיות אהו"י ואינם פעלים כפולים.²⁸ נראה לי, שהכוונה ב'פועל שלם' לפועל 'נשם', שהגו"ן בו אינה הופכת להיות נחה כאותיות אהו"י, וכאשר היא מידמה ונבלעת באות הבאה אחריה היא איננה חסרה, שכן האות הדגושה, לדעת חיוג', היא שתי אותיות.²⁹

27. חיוג' הוא הראשון מבין המדקדים העבריים בימי הביניים, שקבע קביעה חשובה זו (ל"מ, עמ' 21), והוא צריך לה בשל חידושו לתורת השורש השלשי בעברית. לעומתו, המדקדים שקדמו לו, לא נזדקקו לקביעה זו, משום שהם דגלו בשיטת שורשים, שיסודה באותיות היציבות בנטייה. לעניין זה, ראה, למשל, גולדנבג, עמ' 284-286; דקן בקר, ה'רסאלה' של יהודה בן קוריש, תל"אביב תשמ"ד, עמ' 62-64.

28. על תפיסה זו ראה, למשל, דברי ריב"ג בכתאב אלמסתלח (דרנבורג, עמ' 31, שו' 8-9; 40, שו' 2-3; 308, שו' 6; 336, שו' 8).

29. ראה הערה מס' 27 לעיל.

ב. הַנְּחָמִים (יש' נז, ה)

ל"מ, שורש יח"ם: משקלה הוא הַנְּפַעְעֵלִים, פה"פ (היו"ד) נמצאת בין הנו"ן והחי"ת.³⁰

בנתף (עמ' 194) חוזר חיוג' על ההסבר הקודם, ש'הַנְּחָמִים' (יש' נז, ה) היא צורת נפעל של יח"ם ומוסיף בשם מישוהו (אכר), שהיא מגזרת חָמַם תְּמוּתִי, והנפעל הוא נָחַם (= וקאל אכר אנה מן בניז' [חַמ] חמותי ואלאנפעאל נָחַם...). דעה שנייה זו, המשייכת את צורת הַנְּחָמִים לגזרת הכפולים, נראית לו סבירה יותר (= אקרב פיה).

ג. יוֹסִיף (יש' כט, יד)

ל"מ, שורש יס"ף: יוֹסִיף (שם, שם) היא צורת בינוני פועל על משקל פועיל, ודומה לה תוֹמִיךָ (תה' טז, ה).

נתף, עמ' 27: ניתן לראות בדברי חיוג' שתי דעות:³¹ הראשונה דומה להסבר הראשון והשנייה, הוי"ו של יוֹסִיף היא במקום פה"פ, והיו"ד נוספת כמו היו"ד של יִשְׁמִיד (רב' לא, ג ועוד), יִשְׁלִיךְ (יש' ב, ב). תיבה זו דומה לפעלים אחרים שתחילתם יו"ד, כמו: יוֹשִׁיב (אינה במקרא), יוֹצִיא (ויק' טז, כז) (= אלואו פי יוסיף הו פי מוצע אול אלפעל מן יסף ואליא מן אלזואיד מתל ישמיד ישליך... והו מתל אצחאבה מן אלאפעאל אלתי פאוהא יא יושיב יוציא).

2.4 שינויי דעה ועמדה

לפעמים מביע חיוג' ב'כתאב אלנתף' דעה הסותרת את אשר אמר בל"מ, ואף נמצא לפעמים הסברים שונים לאותה התיבה. כן יש שעמדתו כלפי פירושו הקודם ומידת הביטחון בו משתנה ב'כתאב אלנתף'.

2.4.1 שינוי דעה

א. מְשַׁתָּא (בר' כד, כא)

ל"מ, 'שאה': עניינה כמו שָׂאו (יש' ו א) ועוד, כלומר, השורש הוא 'שאה',

30. הכוונה לנח הנעלם - מהות העשויה לבוא אחרי התנועה בין שהיא כתובה בין שאיננה כתובה. מהות זו יכולה לעמוד, למשל, במקום אות השורש. על מושג זה, ראה גולדנברג; א' אלדר, 'גלגולו של מושג אלסאכן אללין (הנח הרפה)' מספרד לארץ ישראל', *Miscelanea de Estudios Arabes y Hebraicos* 2 33 (1984), עמ' א-ט.

31. הטקסט מבלבל וקשה להבנה. בלבול זה נוצר, כנראה, עקב טעות מעתיק שלא הבין את התוכן. קוקובצוב אינו דן בתיבה זו במונוגרפיה שלו לכתאב אלנתף. במהדורה, שאני מתכוון להתקין לחיבור זה, אנסה לברר סוגיה זו.

והמשמעות היא שמם, חרב.

קרחא, עמ' 100; 'משתאה - יריד (= רוצה לומר) משתאה'. אפשר להבין דברים אלה של חיוג' בשני אופנים: או שהשורש הוא 'שאה' בחילוף האליף בה"א (- 'שהה'), או ש'יריד' מוסב על המשמעות בלבד.

חיוג' מסביר תיבה זו על פי לשון המשנה יחד עם מלים מקראיות אחרות, שאין להבינן מן המקרא עצמו. ההישענות על לשון המשנה כדי להסביר צורות מקראיות גם היא חידוש ב'כתאב אלנתף'.³²

ב. הַסְתָּה (מל"א כא, כה)

ל"מ, 'סות': הַסְתָּה היא תיבה חריגה בגלל הדגש.

נתף, עמ' 11: 'אחסב לפט[ה] הסתה מן סתת לשד'ה' אלתא ואלאהא ללתאנית לא אלתא והו מן צרב השמו הסבו' (= נראה לי שתיבת הַסְתָּה היא מן 'סתת' בגלל דגשות התי"ו, והה"א היא לנקבה ולא התי"ו, והוא מדרך השמו 'יר' י, כה ועוד), הַסְפו (שמ"א ה, ט ועוד). כלומר, השורש הוא סת"ת ולא סו"ת.

בהנחה שחיוג' כתב את 'כתאב אלנתף' כפירוש לספרים כסדרם אנו מוצאים שהוא משנה את דעתו בעניין זה פעם נוספת ב'כתאב אלנתף' עצמו. כך עולה מדיונו בצורת מְסִית (יר' מג, ג), שבו הוא רואה את תיבת הַסְתָּה (מל"א כא, כה) מגורת ע"ו, ואת צורת הבינוני שלה מְסִית כמו מְשִׁיב, מְקִים. כלומר, כאן הוא חוזר לדעתו הראשונה כפי שהיא בל"מ.

ג. יְדו (יואל ד, ג)

ל"מ, 'ידה': איננה מן השורש יד"ה, משום שלא נאמר יְדו בחיריק. בערך 'ידד' (שם) מציין חיוג', שהפתח ביו"ד מלמד, שהיא מגורת הכפולים.

נתף, עמ' 40: אגב דיונו בצורת יְדו (יר' נ, יד) מציין חיוג', שצורת יְדו (יואל ד, ג) היא ציווי של בניין פָּעַל מן השורש יד"ה: ואלתקיל מן הדא אלפעל פי אלאמר ידו גורל מן ידה פאפהם (= והכבד מן הפועל הזה בציווי: יְדו גורל מן השורש יד"ה. והבן).

2.4.2 שינוי עמדה

נמצא שבל"מ קבע חיוג' צורה כלשהי בערך מסוים וב'כתאב אלנתף' הוא מציין קביעה זו כאפשרות בלבד. וכן להפך, נמצא שבל"מ השיוך הוא אפשרות בלבד

32. על יחסו של חיוג' ועל יחסם של המדקדים העבריים בימי הביניים ללשון המשנה, ראה נ' נצר, לשון חכמים בכתבי המדקדים העבריים בימי הביניים, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, הוגש לסנאט האוניברסיטה העברית, בירושלים, תשמ"ג.

כתאב אלנתף' והדקדוק של יהודה חיוג'

- וב'נתף' הוא החלטי יותר. כלומר, מידת הביטחון משתנה בפירושו. דוגמאות:
א. לְהִמָּם (יש' מז, יד). ל"מ: שורשה חמ"ם. נתף, עמ' 196: ייתכן שהיא ממנו
כלומר, אין ביטחון שהיא מן השורש חמ"ם.
ב. וּמְמָר (מש' יז, כה). ל"מ, מר"ר: ייתכן שהיא ממנו. נתף, עמ' 40: מן מר"ר.
הדברים נאמרים בלי היסוס. כלומר, הוא בטוח שהיא מן מר"ר.
ג. הָתוּ (יש' יח, ה). ל"מ, תז"ז: אולי ממנו. נתף, עמ' 19: מן תז"ז.

2.5 חידושים

בסעיף זה נציג מושגים חדשים ודיונים בסוגיות חדשות שלא הזדמנו בל"מ והזכרתם ב'כתאב אלנתף' היא בגדר חידוש.

2.5.1 הזכרת צורות מקור

- א. הַפְּעִיל: הַשְּׁלִיכוּ (יר' נב, ג) - הַפְּעִיל בה"א חרוקה (- בכסר אלהא); הַשְּׁמִידוּ (יהו' כג, טו) - הַפְּעִיל בה"א פתוחה (- בפתח אלהא); הַשְּׁמִידוּ (דב' לג, כז) - הַפְּעִיל ועה"פ צרויה (נתף, עמ' 41).
ב. פְּעֹל: פְּעֹל - יִסוֹר (תה' קיח, יח); פְּעַל - שִׁבַּר (שמ' כג, כד), זְמַרָה (תה' קמו, א); פְּעוֹל - יִסוֹר (איוב מ, ב) (נתף, עמ' 53).
ג. פְּעַל: גָּנַב (בר' מ, טו) (שם).

2.5.2 ציווי של בניין הופעל

הָפְנוּ (יר' מט, ח) היא צורת ציווי של בניין הופעל והיא נדירה ומוזרה (= נאדר גריב), וכן וְהִשְׁקָבָה (יח' לב, יט) (נתף, עמ' 37).

2.5.3 ניקוד סופית כינוי הקניין בגוף ראשון רבים

בְּאַזְנֵי (יש' ה, ט): הסופית -י מנקודת בקמץ שלא באתנח ובסוף פסוק. לדעת חיוג' זהו שימוש לשוני של אנשים (= לגוף קום), והוא העיקר (= אצלה), והניקוד בפתח (באזני) הוא לצורך הקלה על הלשון (= ללאסתכפאף) והוא חוזר ליסודו, בקמץ, באתנח ובסוף פסוק (נתף, עמ' 15).

2.5.4 משקלי השם

חיוג' מזכיר (נתף, עמ' 41) את צורת עֲצַב (איננה במקרא) כצורת יחיד של עֲצָבָהֶם (יש' נח, ג), ומציין שהיא כמו הַקָּסֵר (יר' מד, כא), וְהַדְּבַר (שם ה, ג).

2.5.5 מינוח חדש

המונח של בניין התפעל בל"מ הוא 'אלאפתעאל'. מונח זה משמש את חיוג' גם ב'כתאב אלנתף', ופעמיים (עמ' 8, שורה 1; עמ' 26, שורה 6) הוא מכנהו אלתיקיל (= הכבד) שהוא המונח הרגיל לבניינים פֻעַל, הפְעִיל בכל כתביו.

2.5.6 דיונים תחביריים³³

בל"מ (עמ' 30) מזכיר חיוג' עניין תחבירי אחד והוא הדיון בחריגה מן ההתאם הדקדוקי בפסוק 'ותקח האשה את שני האנשים ותצפנו' (יהו' ב, ד). הוא מציין שהפעולה של תיבת 'ותצפנו' חלה על מלת 'את' (ומכאן כנראה ההתאם ליחיד, לדעתו), ולכן לא נאמר 'ותצפנס' (= שני האנשים). והנה ב'כתאב אלנתף' אנו מוצאים לרוב דיונים תחביריים קצרים בנושאים שונים, המפורזים בכל חלקי הספר, שלא כבספריו הקודמים. להלן מבחר דוגמאות:

א. אלחנן... בֵּית לָחֶם (ש"ב כג, כד): או שעניינו מבית לחם, כלומר, חסרה מי"ם, או שהוא שם במעמד של שם תואר (- אסם פי מוצע אלנעת), כאילו שהוא אומר "בית הלחמי" (ראה אברמסון, נתף, עמ' 146).

ב. יען דְּפָרְכֶם שוא וחזיתם כזב (יח' יג, ח): צורת המקור 'דברכם' עניינה 'דְּפָרְתֶם', כלומר, המקור משמש בתפקיד של פועל (- לאן אלמצאדר ענדהם תנוב ען אלאפעאל) (נתף, עמ' 50).

ג. תִּיבֵשׁ יְבוֹשׁ (יח, יז, י) והיה טוב לו נאמר 'יבוש תיבש', כי מנהגם (של העבריים) להקדים את המקור לפועל (- אד עאדתהם אן יקדמוא אלמצדר קבל אלפעל) (נתף, עמ' 55).

ד. ועשה מֵאֶחָת מהנה (ויק' ד, ב): בצורה 'מאחת' המי"ם נוספת בגלל גרירתה (בלשוננו: למשארכתהא - השתתפותה) ל'מהנה' הבאה אחריה באותו הפסוק (נתף, עמ' 56).

סיכום

'כתאב אלנתף' הוא ספר פרשנות פילולוגית בעיקרה. ספר זה שונה מספרי הפרשנות שנכתבו לפניו, שכן יסודו בשיטה אחידה המושתתת על תורת השורש השלשי בעברית.

בספר דן חיוג' הן בצורות פשוטות והן בצורות מוקשות לפי סדר הופעתן בספרי

33. ראה גם נ' קינברג, 'תפיסתו התחבירית של ר' יהודה חיוג', לשוננו, מב (תשמ"ח), עמ'

הנביאים. בחלק מדיוניו יש חזרה על הסברים מספריו הקודמים, ובחלק מן המקרים הוא אף מזכיר זאת במפורש.

לעתים מביא חיוג' צורה מסוימת בספריו הקודמים וב'כתאב אלנתף' הוא דן בה, או שהוא מאריך ומשלים דברים שנאמרו קודם בקצרה. כמו כן יש שהדיון ב'כתאב אלנתף' הוא חזרה על דיון קודם בל"מ בתוספת של הסבר חדש, ופעמים שהסבר נוסף זה אף סותר את ההסבר הקודם.

ועוד זאת נמצא ב'כתאב אלנתף', הסבר של צורות מקראיות על-פי המצוי בלשון המשנה, דרך שבל"מ לא מצאנוה.

מטרת חיוג' בספרי הדקדוק שלו הייתה לברר את עניין אותיות אהו"י, וכן לברר את הנטייה המיוחדת של הפעלים, שאותיות אהו"י הן אחד מרכיביהם³⁴ ושל הפעלים מגזרת הכפולים, פעלים, שקודמיו חשבום לדו-עיצוריים.³⁵ לא כן ב'כתאב אלנתף'. כאן דן חיוג' במקראות לפי סדרם בספרי הנביאים. מתוך הדיונים הללו עלו קשיים חדשים וסוגיות חדשות, שהצריכו יישוב והסבר, ובכך יש משום חידוש והשלמה לתורת הדקדוק שלו.

הקיצורים הביבליוגרפיים

אברמסון, נתף = ש' אברמסון, "מן 'כתאב אלנתף' לרבי יהודה חיוג' לשמואל ב", לשוננו, מב (תשל"ח), עמ' 203-236; מג (תשל"ט), עמ' 29-51.

אשתור = א' אשתור, קורות היהודים בספרד המוסלמית, ירושלים 1966.
גולדנברג = ג' גולדנברג, 'על השוכן החלק והשורש העברי', לשוננו, מד (תש"ם), עמ' 281-292.

דרנבורג = כתב ורסאיל לאבו אלוליד מרוואן אבן גנאח אלקרטבי: כתאב אלמסתלחק, רסאלה אלנתביה, רסאלה אלחקריב ואלתסהיל, כתאב אלתסויה.

J. & H. Derenbourg, *Opuscules et traités d'Abou'l - Walîd Merwân Ibn Djanâh*, Paris 1880.

ל"מ (לין-מתלין) = כתאב אלמסתלחק דואת חרוף אללין וכתאב אלמסתלחק דואת אלמסתלחק לאבו זכריא יחיא בן דאוד אלפאסי אלמנבוז בחיוג.

34. ראה ל"מ, עמ' 1.

35. ראה שם, עמ' 220.

- מהדורת מ' יאסטרוו, ליידין (1897).
- M. Jastrow, *The Weak and Geminative Verbs in Hebrew by Abû Zakariyya Yahya Ibn Dâwud of Fez Known as Hayyûg*, Leiden 1897
- جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور، لسان العرب، القاهرة، ٢. جزءاً، (١٢٠٠-١٢٠٨هـ).
- יתר הפליטה מן כתאב אלנתף לאבי זכריא יחיי בן דאוד אלפאסי אלמנכוז בחיוג, מהדורת פ' קוקובצוב, פטרוגראד 1916, ב, עמ' 1-58.
- S. Poznanski, 'New Material on the History of Hebrew-Arabic Philology during the X-XI Centuries', *JQR* n.s., 16 (1925-1926), pp. 237-266
- נ' אלוני, 'קטע חדש מ'ספר הקרחה' לר' יהודה חיוג' (ליקוטי הפירוש למקרא ליחיי בן זכריא דאוד)', בית מקרא, שנה שביעית, טז (ד) (תשכ"ג), עמ' 90-105.
- ר' אברהם אבן עזרא, מאזני לשון הקדש, מהדורת ו' היידנהיים, אופיבאך תקנ"א.
- כתאב אלנתקיט לר' יהודה חיוג', בתוך: שלשה ספרי דקדוק אשר חברים... ר' יהודה הנקרא חיוג' ז"ל ותרגמם... ר' משה הכהן המכונה בן ג'קטילה, יצאו לאור עם תרגום אנגלי ע"י י"ב נוט, לונדון וברלין (1870) [ד"צ: ירושלים, תשכ"ה], עמ' XV-I.
- לסאן אלערב =
- נתף =
- פוזננסקי =
- קרחה =
- ראב"ע, מאזניים =
- תנקיט =